

TVORNICA DUHANA U SENJU njen postanak, razvoj i prestanak rada (1894—1945.) Prilog privrednoj povijesti Hrvatskog primorja

1. Proizvodnja duhana u Hrvatskoj do uvođenja monopola godine 1850.

Prema tradiciji duhan je donesen u Evropu nakon otkrića Amerike u početku XVI. stoljeća,¹ gotovo istodobno nastaju i prve manufakture »šnofanca« u Evropi, osnovane najprije u Španjolskoj, a ubrzo zatim i u Rimu. Jean Nicot,² francuski poslanik na portugalskom dvoru, donosi u sredini XVI. stoljeća duhansku biljku i u Francusku te se ona od toga doba rasprostranjuje a i sada po velikom dijelu Evrope.

I u našim je krajevima sađenje duhana zabilježeno već u XVI. stoljeću. »Vaničak, koji je najviše proučavao i proučio Vojnu krajinu, navodi da su graničari u Varaždinskom generalatu počeli saditi duhan godine 1571.«³ Ta tradicija sađenja duhana u Varaždinskom generalatu nastavljena je i slijedećih stoljeća pa se pri kraju XVIII. st. otvaraju i prve omanje manufakture duhana u Hrvatskoj. Najveći njihov broj zabilježen je u XVIII. stoljeću na Rijeci,⁴ gdje ih je u početku XIX. stoljeća bilo već tridesetak, a u njima je bilo zaposleno nekoliko stotina radnika.

U jednoj od tih riječkih manufaktura izbio je u početku XIX. stoljeća i omanji štrajk, zabilježen kao jedan od prvih radničkih štrajkova u našim krajevima. Na teritoriju nekadašnje građanske ili banske Hrvatske javlja se do sada najstarija poznata manufaktura duhana, ona pod Susedgradom, osnovana čini se 60-ih godina XVIII. stoljeća.⁵ O njenu poslovanju nedostaju za sada podaci jer nam na to pitanje dostupna arhivska građa ne daje odgovor.

Na koncu XVIII. stoljeća osnovana je i omanja manufaktura duhana u Varaždinu. Njen osnivač i vlasnik bio je Josip Likovi.⁶

¹ A. Oppel, *Der Tabak im Wirtschaftsleben und der Kulturgeschichte der Völerk.*

² Roden 1530., umro u Parizu 5. svibnja 1600. Jedan Nicotu u čast nazvana je duhanska biljka »Nicotiana«.

³ Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, 200, I. izdanje.

⁴ Vincenz Bathyany, *Über das ungrische Küstenland in Briefen von ... Pest, 1805*, 35; Dominik Teleki von Szek, *Reisen durch Ungarn und einige angränzenden Länder, Beschrieben von ... Pest, 1805*, 241; Alexius Fenyes, *Statistik des Königreiches Ungarn-von Pest 1843*, Theil I., 244; Giovanni Kobler, *Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume scritte dal Fiumano — Fiume 1896*, III., 216.

⁵ Obiteljski spisi Sermage, kutija 63, Arhiv Hrvatske, Zagreb.

⁶ *Acta liberae regiae civitatis Varasdinensis*, 1851, br. 1187, Historijski arhiv Varaždin.

»On je to poduzeće osnovao godine 1774, a 1778. ga je prodao Mihajlu Bračku...«,⁷ koji se spominje češće u dokumentima kao »Tabacarium magistris«. Nakon smrti Mihajla Bračka godine 1820. manufakturu nasljeđuje njegov sin Josip. Posjeduje je sve do 1850., kad je, kao što je poznato, uveden državni monopol na duhan pa su toga časa prestale postojati i ostale manufakture duhana i na teritoriju Hrvatske.

Nedaleko Čakovca u Belici postojala je također manufaktura duhana, utemeljena godine 1788. O njenu poslovanju i daljem radu za sada nemamo podataka.⁸ Na početku XIX. stoljeća proradila je i manufaktura duhana u Ivancu, nedaleko Varaždina. Godine 1831. kupuje ju Franjo Pust i prenosi u Varaždin, gdje postoji i nakon Pustove smrti sve do godine 1850. 30-ih godina XIX. stoljeća sve se više širi proizvodnja duhana pa je tih godina osnovana i omanja manufaktura cigara u Zagrebu. Osnivač i vlasnik bio je Aleksandar Mallin, član poznate grčke obitelji koja je pri koncu XVIII. stoljeća doselila u Zagreb.⁹ 40-ih godina XIX. stoljeća osnovano je još nekoliko manufakture cigara, od kojih jedna u Karlovcu u kojoj su ponajviše radili riječki radnici iz napuštenih riječkih duhanskih poduzeća.¹⁰ Godine 1845. proradila je i manufaktura cigara Josipa Fürsta u Koprivnici, u kojoj su pravili cigare »... koje se kako u obziru finoće i dobrote tako i jeftinoće cenah, nesamo sa svimi domaćimi, nego i s inostranimi verstami od cigarah usporediti mogu...«¹² Iste godine proradila je i u Lužnici¹³ manufaktura cigara, vlasništvo baruna Levina Raucha,¹⁴ ličnosti koja je u vrijeme sklapanja ugarsko-hrvatske nagodbe odigrala značajnu ulogu, postavši zbog svojih »zasluga« i »nagodbenjačkim banom«.

Sve te navedene manufakture duhana obustavile su postupno svoju proizvodnju i to zbog najraznovrsnijih razloga. Poneka zbog nedostatka financijskih sredstava, poneka zbog nedostatka radne snage, a poneka i zbog smrti vlasnika. No kako je godine 1850. uveden državni monopol na duhan, to su i ona poduzeća koja su bila osnovana 40-ih godina XIX. stoljeća morala po sili zakona obustaviti poslovanja.

2. Prijedlog za osnivanje tvornice duhana u Senju godine 1872.

Nakon uvođenja monopola otvorena je u Varaždinu — gradu sa duhan-skom tradicijom — oveća državna tvornica. Pregovori oko otvaranja zavukli su se nekoliko godina pa je tvornica proradila tek godine 1857. Već prvih godina osjeća se u tvornici velik nedostatak stručne radne snage. Radništvo je, naime, čekajući godinama otvaranje tvornice, dijelom otišlo iz Varaždina, a dijelom se zaposlilo na drugim mjestima.¹⁵ Taj nedostatak radne snage prisilio je erar da 60-ih godina tvornicu zatvori, a preostalo radništvo raspusti. Tako je erarijalno poduzeće nakon samo nekoliko godina obusta-

⁷ Miroslava Despot, O privredni grada Varaždina u prvoj polovini XIX stoljeća (Prilog privrednoj historiji Hrvatske u XIX stoljeću).

⁸ Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, Zagreb 1964, vol V., 123.

⁹ Acta liberae regiae civitatis Varasdinensi 1817, br. 59, 1822, br. 180. Historijski arhiv, Varaždin.

¹⁰ Protokoli 1788, str. 159. Historijski arhiv, Varaždin.

¹¹ Mallin se kao i toliki drugi zagrebački trgovci i privrednici služio novinskom reklamom objelodanjajući na taj način svoje proizvode na stranicama Agramer Zeitungu u Intelligenzblattu, 1833, Nr. 46. O obitelji Mallin vidi Đuro Szabo, O jednoj staroj kući i starim ljudima u Zagrebu, Narodna Starina, Zagreb 1933, sv. 32, knj. XIII., br. 3—4, 182, na tom je mjestu specijalno riječ o Aleksandru Mallinu. Miroslava Despot, Zagreb i njegove manufakture u stoljetnom razvoju od 1750. do 1850. godine, Kaj, Zagreb, 192, br. 6, 52.

¹² Der Pilger, Karlovac, 1842, Nr. 8.

¹³ Narodne novine, Zagreb 1845, br. 46 — dalje kratica N. N. = Narodne novine, Zagreb.

¹⁴ Prima esposizione di Dalmazia, Croazia e Slovenia, s. I. s. a. 280.

¹⁵ Levin Rauch, političar, hrvatsko-slavonski ban, Sprovoditelj ugarsko-hrvatske nagodbe. Vidi Jaroslav Sidak, Levin Rauch, Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1968, 7,50 s literaturom.

¹⁶ Bericht der Handels und Gewerbekammer für Kroatien... in den Jahren 1857—1859, Agram 1860, 31—32.

Sl. 102 — Stara artiljerijska i potom financijska kasarna u kojoj je od 1896. bila tvornica duhana, a od 1899. monopolsko skladište. Danas stambena zgrada

vilo poslovanje prepustivši svoje mjesto novoj tvornici duhana u Zagrebu, Dosta brzo nakon osnivanja novog duhanskog poduzeća u glavnom gradu Hrvatske pokrenuto je i pitanje otvaranja jedne tvornice duhana i u Senju. Pregovori oko osnivanja takva poduzeća započeti su u travnju godine 1872. pa je u tu svrhu na nalog ugarskog ministarstva financija određen direktor zagrebačke tvornice Eberle da izvodi sve »... na ustrojenje tvornice duhana odnoseće se okolnosti, osobito pako obstojeće tamo magazine, uporabive za svrhe tvorničke.«¹⁷

Na početku svibnja iste godine stigao je Eberle u Senj, pa o tome saznajemo i ove pojedinosti: »Svatko će uvidjeti korist, koju će naš grad¹⁸ tim zanimivim zavodom steći, pošto će to biti izvor zasluge na naš siromašni narod, osobito za ženske, koje obično iza svojih za zaslugom po moru putujućih muževah ostaju same na svoju skrb i brigu, a dočim neima gdje priraditi potrebite hrane, često oskudjevaju i jedva hrane svoju dječicu. Kad uzmemo na um, od kolikoga je probitka po grad ona tvornica duhana u Zagrebu, gdje nam pripoviedaju, slabe ženske, dapače djeca po 3, 4, 5 i 6 forintah na tjedan zasluže, tad si možemo samo čestitati, i hvaliti visokoj vladi za toli znamenitu stečevinu, jer će narod služiti novce i lakše uzdrža-

¹⁶ Miroslava Despot, Nekoliko podataka o postanku tvornice duhana u Zagrebu godine 1869. Iz starog i novog Zagreba, 1968, IV, 241—250.

¹⁷ (Tvornica duhana u Senju) N. N. 1872, br. 102.

¹⁸ To jest Senj.

vati svoje obitelji, a gradu Senju će opet kroz godinu ostati liepa svota istih novcah, jerbo će promet biti veći, a odtuda korist po svakoga pojedino-ga...¹⁹ No ubrzo je oko osnivanja poduzeća započela i jedna mala politička igra, koju je izazvao opozicioni »Obzor« ističući da će ravnateljem biti »Vukanovićev²⁰ Maixner«, i to »... s toga, što gosp. Maixner po dužnosti i u obćem interesu ide na ruku ovdje desivšem se ravnatelju zagrebačke tvornice u popisivanju djevojakah i ženah, za da se vidi, eda li će se potrebit broj radnicah sakupiti moći.«²¹ Osim toga je »Obzorov« dopisnik naglasio kako ne vjeruje da će Hrvatices znati upravljati, to jest raditi u tvornici duhana.²² Na to je reagirao dopisnik »Narodnih Novina« izvrćući ponešto dopis »Obzorov« u čijem je originalu rečeno »da li Hrvatices znadu upravljati s njegovom fabrikom tabaka«,²³ a ne »mađarskom« tvornicom tabaka, kako je zabilježeno u »Narodnim Novinama«. Osim toga, dopisnik vladina službenog lista i dalje se svom žestinom zalaže za osnivanje tvornice pa, nastavljujući polemiku s »Obzorom«, kaže i ovo: »Zar je razlika u zasluži, iz koje ruke dolazi, samo kad je zasluga poštena i dobra. Na taj način nebi ni mi smjeli naše sardeline slati u Ungarezku, niti bi »prvi hrvatski rodoljubi« smjeli slati dužice u Francezku, niti bi naši brodovi smjeli voziti n. p. tursku robu! Kad bi svaki narod sam za sebe živio, kako to žele »Obzorovi« gospodari i črčkari, kad nebi jedan narod s drugim smio u doticaj doći, tad bi se pojedini narodi morali između sebe pojesti.«²⁴ Usprkos polemici koja je vođena u dosta oštrom tonu rad oko podizanja tvornice zainteresirao je i senjsko gradsko zastupstvo pa je ono uputilo na Hrvatski sabor molbu²⁵ u kojoj su bili izneseni svi važniji momenti vezani uz buduće poduzeće, a osim toga je i veoma precizno obrazloženo zbog čega bi upravo u Senju bilo prijeko potrebno podići tvornicu. U molbi je doslovce rečeno i ovo: »Visoki Sabore! Trgovina i obrt su dva glavna faktora dobrostanja. Naš položaj za trgovinu je veoma krasan ali za obrt manje sposoban, jere ležimo na moru, obkoljeni kršom a rekah kod nas nema. Za praviti koje mu drago vrsti tvornice nužne su reke pa bile iste i parom providene. Tvornice su od neizmjerne koristi za narod koji je siromašan a zemlje ni vinograda nema, što bi ga uzdržavalo i hranilo, dakle ne samo oni žitelji u kojih mjestu se tvornice nalaze crpe veliku korist, nego i okolica. Za pomoći siromaštini u gradu Senju i okolici jedina bi bila blagotvorna tvornica duhana. Visoka naša Vlada nam obeća u mjesecu svibnju o. g. kroz svog povjerenika gospodina Maiksnera smještenje ote tvornice u Senj. Već biahu i osbiljni koraci činjeni po gospodinu Maiksneru i gospodinu Eberlu ravnatelju zagrebačke tvornice duhana, ali žalibože samo prividno; jer po obavljenom izboru za sabor odoše ta gospoda a šnjima i propade namjeravano smjestjenje tvornice duhana u Senju.

Visoka Vlada nam je sama ponudila otu tvornicu duhana dakako koja nebi bila glavna nego samo područna; jere da imade odveć malo tvornicah, i ove koje sada obstoje da nemogu odoliti, jere se više smotakah troši nego li njih ove tvornice praviti mogu, i oto još Visoka Vlada izjavi da je Senj vrlo zgodan za takovu tvornicu. Senj je i zaista sgodan jere leži na moru, imade

¹⁹ U Senju, 4. svibnja. (Dopis) (Naše prve stečevine.) N. N. 1872, br. 105.

²⁰ Antun Vakanović (1808-1894). Godine 1871/2 kraljevske banske časti namjesnik.

²¹ Iz Senja, 9. svibnja. (Obzoraško bezumlje.) (Dopis.) N. N. 1872, br. 108.

²² Obzor, Zagreb, 1872, br. 104.

²³ Obzor, Zagreb, 1872, br. 104.

²⁴ Iz Senja, 9. svibnja. (Obzoraško bezumlje.) (Dopis.) N. N. 1872, br. 108.

²⁵ Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Godina 1872.—1875. Zagreb 1875. Svezak I, XXXIX sjednica 16. listopada 1873, 834.

dosta prostorijah za smjestiti istu. Pak tvornica duhana ne samo što bi od neizmjerne koristi bila za siromašne žitelje grada i okolice nego, i ereru unašla bi veću korist nego druge tvornice, buduć bi se u Senju i okolici za manji novac dobilo radnike. Cjenimo da je Visoka Vlada dužna škrbit za dobrostanje pojedinih obćinah i gradovah, a ne kano milost djeliti gradovom ili obćinam koji njoj više u prilog rade koristne institucije. Kad god smo još od prvih vremenih tražili koje kakvu polakšicu u trgovini, bi nam uvijek od poglavarstvah odgovoreno neka gledamo da se kod nas u Senju podigne obrt; to je veoma teško radi našeg položaja i manjkanja rekah; jedina tvornica duhana može se vrlo lahko kod nas prirediti a bila bi narodu i državi od osobite koristi. Ta i mi nosimo sve terete kano i sve ostale obćine i udružujemo Visoku Vladu; pa je ona i u dužnosti pripomoći dobrom stanju pojedine obćine i kamo ne, kada tog dobrostanja kroz smestjenje tvornice duhana u Senj dionik nebi bio samo grad Senj nego i stanovnici okolice Senjske, koji zarad kamenite okolice u kojoj stanuju znatnu oskudicu od svega trpe. Vlada je sama priznala shodnost Senja za smjestjenje tvornice duhana i potriboću iste za sačuvat siromašnije žiteljstvo grada i okolice od stradanja, zato i mi punim pravom tražimo da ono što je za potrebno za narod a za sebe koristno iznašla najme postavljenje tvornice duhana u Senj izvede. Vladi kano eksekutivnom organu krune i zakonodavnog tjela mora do toga stati da nepristrano i bez strasti svim žiteljjom koje upravlja na korist radi i istim do blagostanja pomože. Visoki Sabore, Vlada, kako biasmo slobodni navesti, je u mjesecu svibnju o. g. sve priprave činila za tvornicu u Senju urediti, a buduć nije izvela tražimo od Vlade da te priprave nastavi i izvede. Buduć u tomu nam nitko nemože na ruku stati nego Visoki Sabor zato Visoko istog najuljudnije molimo neka odredit izvoli, da se u Senj odmah tvornica duhana smjesti. Očekujuć dobar uspjeh naše molbe upravljene Visokom Saboru slobodno je zastupstvo izjavit svoje počitanje. U Senju dne 9. kolovoza 1872.«²⁶

Hrvatski je sabor molbu senjskog gradskog zastupstva dostavio Zemaljskoj vladi, koja se interesirala kod financijskog ravnateljstva u Zagrebu, koje je dobilo informacije od senjskog carinarskog ureda i financijskog nadzorništva na Rijeci o potrebi osnivanja tog poduzeća. To više što su obje oblasti — i senjska i riječka — bile suglasne u tome »... da je tvornica duhana u Rieci,²⁷ radi većega potroška osobito smotakah, u zadnjih godinah nedostatna; a ovdješnja²⁸ tvornica duhana predaleko. Osim toga naglašeno je još, da grad Senj ima za smještenje tvornice potrebite sgrade, koje bi on državnom eraru bezplatno u porabu dao, da je nadalje grad obkoljen veoma siromašnim pučanstvom, među kojim bi se našlo radnih silah, mnogo jeftinijih nego li drugdje.«²⁹

Na koncu i Zemaljska vlada zagovara osnivanje tvornice, držeći da će na taj način možda ponovno procvasti senjska trgovina, koja je počela još više opadati nakon izgradnje željeznice od Zidanog Mosta do Siska godine 1862. Usprkos svim tim obrazloženjima tvornica tada nije bila osnovana. Razlozi su, čini se, bili mnogostrani. Svakako je ugarsko ministarstvo financija, upućujući tada posljednji odgovor banu Ivanu Mažuraniću, navelo da bi investicije oko osnivanja novog poduzeća bile prevelike te da se one ne

²⁶ Spisi Zemaljske vlade, Unutarnji odjel kutija 73—1873, br. 15, 764—1873, svez. 10, A. H.

²⁷ Postoji od 50-tih godina XIX stoljeća.

²⁸ Zagrebačka.

²⁹ Spisi Zemaljske vlade, Unutarnji odjel, Kutija 73—1873, br. 15, 764—1873, svez. 10, A. H.

Pogled na Senj.

Sl. 103 — Pogled na Senj, novu zgradu tvornice duhana i Nehaj. Snimak oko 1910.

bi »kraj sadanjeg financijalnog položaja zemlje dale obrazložiti.«³⁰ Svakako da je i opće uzdrmano financijsko stanje, prouzrokovano nedavnim svibanjskim bečkim burzovnim krahom 1873., također ponešto djelovalo i na opću i financijsku situaciju Hrvatske, ali ono ipak nije bilo tako slabo, a da se ne bi mogla naći sredstva za osnutak tvornice. Vjerujemo da je i nova politička atmosfera u Hrvatskoj nakon nastupa »bana pučanina« Mažuranića bila upravo još ona »točka na i« zbog koje onda i tražena tvornica ipak nije osnovana. Ostvarenju toga prijedloga pristupilo se tek nakon desetogodišnje vladavine Khuenove.

3. Tvornica duhana u Senju od početka 1894. do prestanka rada godine 1945.

Kako se osnivanje tvornice duhana u Senju zavuklo nakon prvog prijedloga gotovo dvadeset i više godina, to se ipak i dalje — doduše povremeno — ponovno čuju glasovi o potrebi njezina što skorijeg osnivanja. Tako saznajemo 1891. da riječka tvornica »nemože ni s umnoženim radničkim osobljem da stiže potrebu, i trošnju duhanskih tvorina, davno se već i neprestano pokreće zasnivanje druge tvornice ili podružnice riečke tvornice u hrv. primorju.«³¹

Kao najzgodnije tomu mjesto priznava se grad Senj, u kojem ima za takovu svrhu gotovovih velikih javnih i privatnih zgrada, koje stoje prazne, dovoljna ponuda radničkih ruku, pa i drugih prednosti i usluga. Osobito fabrikacija virginskih cigara, u kojoj riečka tvornica naročito u velike zaostaje našla bi ovdje na pretek najboljih uvjeta, kakvih bezuvjetno treba, da

³⁰ Spisi Zemaljske vlade, Unutarnji odjel, Kutija 73—1873, br. 15, 764—1873, svez. 10, A. H.

³¹ Spacionirano u dokumentu.

se preda brže bolje prometu valjano zračnom promajom prosuši fabrikat u dovoljnoj količini. Senj je vezan sada svakidanjimi parobrodarskim vožnjama s Riekom, da je time osiguran i brz i u svaku ruku povoljan prevoz sirovina i fabrikata. Uvedenjem duhanske tvornice u Senju pokoristilo bi se zato državnomu dohodarstvu, a i senjskomu i okolišnjemu žiteljstvu ponuđenom privredom, koja ovdje sve više pomanjkava. Jer pitanje o ustroju nove duhanare na ovoj obali rastuća potrošba duhanskih proizvoda sve jače goni na povrhu, to preporučamo što toplije, da se uzme u obzir grad Senj po svojem najshodnijem položaju za tu svrhu.³²

To je bilo mišljenje senjske trgovačko-obrtničke komore, koja je nakon svoga osnivanja godine 1876. i dalje sve življe zagovarala trgovačko-privredni razvoj grada Senja i bliže okolice. Dugo željena tvornica naposljetku je otvorena 4. studenog 1894., a smještena je bila u staroj takozvanoj »artiljeri kasarni«.

Ravnateljem Tvornice neposredno nakon njenog osnivanja postao je Đuro Vidmar,^{32a} rodom iz Sv. Jurja, nedaleko Senja. Za njega se »... sakupilo unutra do 107 radnica. Za početak liep broj, koji bi zaista do danas³³ bio kud i kamo narasao, da je gospodin Vidmar ostao na čelu toga zavoda. Slučaj htjede i gospodin Vidmar bude premješten na Rieku, a njegovi nasljednici slabo mariše za ovu tvornicu. — Radnice počele izostajati, — bila je gotova bojazan, da se tvornica ne će moći uzdržavati.«³⁴ Međutim je i Pešta uvidjela korisnost novog poduzeća, a i potrebu vraćanja Vidmara na staro radno mjesto, pa je na taj način započeti rad ipak dalje nastavljen s dobrim uspjehom. Pa je i novoimenovani obrtni nadzornik³⁵ Armin Kraus mogao izvijestiti Zemaljsku vladu u Zagrebu da Tvornica duhana u Senju dobro napreduje »... nu probitačno bi bilo da se razširi, sagrade stanovi za noćivanje radnica i ustroji pučka odnosno radnička kuhinja, tim mogao bi se veći kontingent radnica iz okolice Senja upotriebiti...«³⁶ S obzirom na stambene prilike vidjet ćemo da ni u početku XX. stoljeća one još uvijek ne zadovoljavaju pa se o tome problemu piše i u suvremenom senjskom

³² Glavni izvještaj o gospodarstvu, obrtu, trgovini i prometu u okružju senjske trgovačko-obrtničke komore, Senj, 1892, 54—55.

^{32a} Juraj Vidmar rodio se u Sv. Jurju od oca Mate veletrgovca i brodovlasnika. Godine 1882. zaposlio se u monopolu duhana (vjerojatno u Sarajevu). Kao stručnjak za uzgoj i preradu duhana istakao se u Sarajevskoj tvornici i postavljen je za zamjenika direktora novoizgrađene tvornice duhana u Rijeci. Kao poznati stručnjak putuje u Tursku, Egipat i zemlje Bliskog istoka gdje za tadašnji monopol kupuje velike količine kvalitetnog duhana koji je, miješan s našim duhanom, davao cigare osobite kvalitete.

Sa svim srcem uvijek u Senju i njegovoj okolici, a u slobodno vrijeme kao lovac najbolje je upoznao raznovrsne probleme i siromaštvo rodnog kraja. Imajući velike veze u monopolu, već u Rijeci priprema »teren« za podizanje tvornice duhana u Senju. Upornim nastojanjima uspio je konačno da ministarstvo financija u Budimpešti osigura financijska sredstva za tvornicu u Senju. Nakon završetka izgradnje i puštanja tvornice u pokusni rad (1894.) J. Vidmar postavljen je za direktora Tvornice. Za vrijeme izgradnje tvornice 1892. do 1894. od istog ministarstva postavljen je za v. d. direktora tvornice u izgradnji.

Zbog svog odnosa i brige za radništvo te zbog nastojanja da zaposli što veći broj siromašnih iz grada i okolice bio je obljubljen među radništvom. Najbolji dokaz o tome je da je nakon odlaska u Rijeku (već je Tvornica radila) morao biti ponovno vraćen u Senj.

Umro je 1917. Kao dokaz koliko su ga ljudi voljeli, dovoljno je spomenuti da mu i dan-danas za Dan mrtvih nekadašnje radnice kite grob cvijećem.

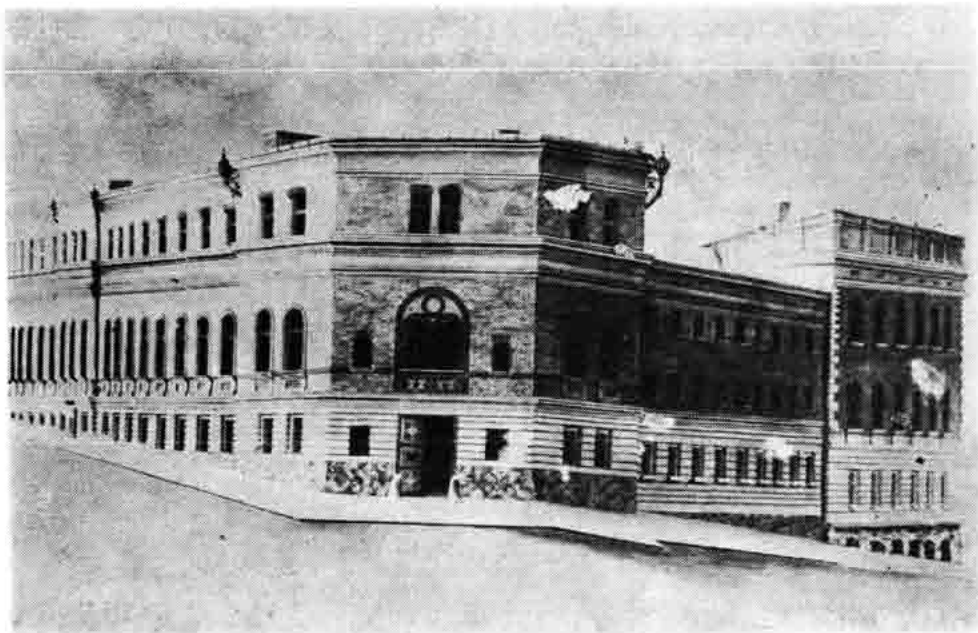
(Sastavljeno prema informaciji mr. Ivana Chudobe nećaka direktora Jurja Vidmara)

³³ t. j. do 1896.

³⁴ Delak, Tvornica duhana u Senju, Ličanin, Gospić, 1896, br. 5.

³⁵ Od 1888. do 1894. dužnost obrtnih nadzornika, koja se sastojala i u pregledavanju postojećih poduzeća, vršili su kroz to čitavo vrijeme komorski tajnici pa je i senjski komorski tajnik Sebald Cihlar radio na tome poslu kroz rečeno razdoblje. Godine 1894. imenovan je jedan poseban obrtni nadzornik za područje svih komora, to jest zagrebačke, slavonske i senjske. Navedeni je imao uza se i jednog pomoćnika.

³⁶ Spisi Zemaljske vlade, Unutarnji odjel, Kutija 1313, 1894—1896, IX—7, Broj 55. 104—1895, A. H.

Sl. 104 — Tvornica duhana sa sjeverozapadne strane. U sredini glavni ulaz u tvornicu. Snimak oko 1900.

tisku. Tvornica je nakon osnivanja najprije bila u sastavu riječke tvornice duhana poslujući kao njena podružnica. Godine 1896. postaje samostalnim poduzećem, a na čelu joj se i dalje nalazi navedeni Vidmar, koji je tu svoju dužnost vršio na opće zadovoljstvo radnika i službenika sve do svoje smrti godine 1917.

U Tvornicu su od prvih godina poslovanja primali radnice u dobi od 12 godina na dalje. Ponekad je učinjena iznimka, pogotovo ako je bila riječ o nekoj veoma siromašnoj obitelji, pa je onda na Vidmarovu intervenciju znala biti zaposlena i po koja djevojčica koja još nije navršila 12 godina. Radnica »Kada je primljena, tada joj je znati, da se u zimsko doba radi 9 sati, a uljetno 10 sati. Prema tome zimi počimlje radnja prije podne od 7 i pol do 12 sati, a poslije podne od 1 i pol do 6 sati. dočim ljeti prije podne od 7 do 12 sati, a poslije podne od 1 i pol do 6 i pol sati...«³⁷ Zatim saznajemo da je »... ova tvornica dobro došla našem siromašnijem stanovništvu najbolji je dokaz, što su im kćeri pohrlile unutra. A vidi se to također i po tome, što roditelji dolaze moliti u školu, da im se djeca oproste od iste, samo da ih utisnu u tvornicu, ne bi li tako pomogla i sebi i njima. Nu grad Senj ne može sam po sebi dati toliko radnih sila, da bi se mogla ova tvornica uzdržati, već apelira i na okolicu. Pa svrnemo li pogledom na naša okolišna sela, kao n. pr. Sv. Juraj, Jablanac, Lukovo, Starigrad, Krasno, Krivi put, Vratnik, Sv. Križ, Žutalokva, Brlog, Brinje, Otočac itd. koliko li taj imade i te kako siromašnih djevojaka. A neidu li iz nekih napomenutih mjesta

³⁷ Delak, Tvornica duhana u Senju, Ličanin, Gospić, 1896, br. 5.

mnoge, akoprem posvema zdrave, od kuće do kuće prositi milostinju? A nebi li se ove na kud i kamo lakši i pošteniji način mogle privrijediti koji groš u tvornici? Takovih i tim sličnih pitanja može se misaonu čovjeku nametnuti sijaset. Zato je na inteligenciji dotičnih mjesta da neuke poduče. Stoga nebi li mnogome bilo upravo za dušu, da takovu sirotinju savjetuju, da pođe u tvornicu, u kojoj će si lijepu privredu steći? Pa da bude pomozeno našoj sirotinji apelirati mi je na prečasno svećenstvo, zatim učiteljstvo i općinsko poglavarstvo, kojima su vrlo dobro poznati mjesni odnošaji, da svi nastoje da pomogne sirotinji svoje općine, protumačivši joj, kako si može na lak način steći lijep novac u senjskoj tvornici. Braćo draga na posao, a unapred znajte, da će se vas mnoge i mnoge, radi ovoga dobrog savjeta, ne samo za uvijek sjećati, nego i zahvalne vam biti.«³⁸

Apel iz godine 1896. urodio je plodom pa je i broj radnica rastao iz dana u dan. Osim toga, nastupila je još jedna nova pogodnost, a to je bila izgradnja nove i podesne tvorničke zgrade. Gradnja je trebala započeti na proljeće godine 1897., a predviđen je u njoj bio smještaj za 700 radnica. Zgrada je bila izgrađena i svečano otvorena u nedjelju 15. listopada 1899. »Grad bijaše okićen hrvatskim zastavama, te se je jedino na samoj tvornici duhana vijao magjarski³⁹ barjak...«⁴⁰ Otvaranje nove tvorničke zgrade bilo je živo prokomentirano u tadanjem hrvatskom novinstvu, pa uz ostalo saznajemo da je projekt za zgradu izradio građevinski savjetnik Zobel, a izveo ju je građevinski poduzetnik Weil iz Pešte. Zgrada se nalazila nasuprot gradskoj bolnici i bila je izvedena »nach den neuesten Erfahrungen der Hygiene und Technik...«⁴¹ Svečanost otvaranja nove zgrade detaljno je bila opisana i u službenim »Narodnim Novinama«, pa je na kraju izvještaja rečeno, da su na ulazu tvornice dvije lijepe tvorničke radnice predstavljale »u doličnom kostimu žive slike "Hrvatsku" i "Ugarsku", koja se krasna i ukusno priređena prikaza sviju veoma ugodno dojmila.«⁴²

U novoj Tvornici bilo je mjesta za 700 radnica »a činjenica, da ih se je prijavilo 1300, pokazuje, da tvornica ne će stradati na pomanjkanju radnih sila, i da je već bilo skrajnje vrieme, da do nje dođe; to više, što su i do sada, dok tvornica nije bila samostalna, već filijala riečke, i dok je u njoj radilo jedino 100 djevojaka, njezine cigare bile ljepše i bolje, nego u ikojoj drugoj.«⁴³

I riječko novinstvo na čelu s Bilanciom⁴⁴ opisalo je svečano otvaranje, a svoj komentar je dala i sušačka »Hrvatska Sloga«, naglašujući da ima dosta gospode u Senju koja okreću svoju kabanicu prema vjetru koji dolazi iz Pešte,⁴⁵ pa su takva gospoda bila zapažena i pri svečanosti, na kojoj su se dodvarali, i to veoma uočljivo, službenim predstavnicima Ugarske, koji su prisustvovali osim otvaranju i banketu njima u čast priređenom.

Imajući sada i vlastitu zgradu, Tvornica je primala iz dana u dan sve više radnica, pa ih je na koncu 1899. bilo uposlano oko 500, što je svakako za naše prilike bio impozantan broj kojim su se mogla podičiti jedino još

³⁸ Delak, Tvornica duhana u Senju, Ličanin, Gospić, 1896, br. 6.

³⁹ Spacionirano u dokumentu.

⁴⁰ Svečano otvorenje tvornice duhana u Senju, Hrvatska domovina, Zagreb, 1899, br. 239.

⁴¹ D. F. Die Eröffnung der k. k. Tabakfabrik in Zengg. (Orig. Corr. der »Agr. Ztg.«) — 16. Oktober, Agrarzeitung, Zagreb, 1899, Nr. 238.

⁴² U Senju, 16. listopada (Dopis.) (Otvorenje nove tvornice duhana u Senju.) N. N. 1899, br. 238.

⁴³ Tvornica duhana u Senju. Obzor, Zagreb, 1899, br. 240.

⁴⁴ La nuova fabbrica tabacchi di Segna, La Bilancia, Rijeka, 1899, No 236.

⁴⁵ Svečano otvorenje tvornice duhana u Senju, Hrvatska Sloga, Sušak, 1899, br. 235.

neka riječka poduzeća, pa kasnije i tvornica tkanja i pređenja u Dugoj Resi i tvornica kože u Zagrebu. Prilike u Tvornici za prvih godina njena poslovanja, pa i kasnije, veoma je zanimljivo ocrtala još i danas živuća nekadanja tvornička radnica Anđa Sučić.⁴⁶ Ona kaže: »Kao 11-godišnja djevojčica godine 1898. zaposlila sam se u Tvornici duhana koja je tada bila smještena u zgradi »Sokolana«. Na početku ovog stoljeća preselili smo se u novu zgradu u kojoj, nakon obnove, danas radi Tvornica trikotaže »Neda« ... U početku, dok smo još bili u "Sokolani", tjedna plaća mi je bila 1 forint i 20 soldi ...«⁴⁷ Znači da je podatak iz 1896., koji je objelodanjen u novinama,⁴⁸ bio vjerojatno ipak ponešto pretjeran jer je u njemu izneseno da je minimalna plaća na dan iznosila 50 novčića, odnosno 3 forinte tjedno, dakle više nego dvostruko od tjedne plaće po Anđinu sjećanju. Međutim, treba i njen navod nakon toliko godina primiti sa stanovitim rezervom, pa mislimo da će istina biti negdje u sredini, naime vjerojatno je tjedna plaća iznosila oko 2 forinte tjedno. Međutim, da čujemo dalji iskaz Anđin. Ona kaže da je u svakoj tvorničkoj dvorani radilo 200 radnica »... koje je kontrolirao meštar. Rang-lista napredovanja bila je ovakva: škartarica, cigarica i kapovica.«⁴⁹

U gradu su nas nekako omalovažavajući zvali paltarice, a muške radnike fakini. Oni su uglavnom radili na prenošenju bala duhana. Proces rada tekao je ovim redom: škartiranje, slaganje, peglanje, švoljanje (močenje), vaganje, dijeljenje materijala i omota (faša), 300 faša po cigarici, motanje, slaganje u sanduk po 250—300 komada, pakovanje i ekspedit.«⁵⁰ Anđa je za svoga dugogodišnjeg službovanja dotjerala sve do kapovice i kao takva otišla je u zasluženu mirovinu.

Rad Tvornice prati i dalje dosta revno suvremeno novinstvo, pa tako čitamo u jeseni 1901. da je u poduzeću proslavljen skroman petogodišnji jubilej direktora Vidmara, koji je nakon svog povratka s Rijeke 1896. srediо prilike u Tvornici. Vidmar je zaveo disciplinu, pa je i broj radnika zahvaljujući upravo njemu i rekordno poskočio. Na kraju novinske vijesti u kojoj je zabilježen taj skroman jubilej rečeno je i ovo: »... disciplina, uzor-red među činovništvom i uzorno ponašanje svih radnih sila, pa čistoća u tvornici, to su sve okolnosti, koje nam zasnjeđuju, da i mi Hrvati imademo sinova, koji su kadri u sličnim uvedbama stajati uz bok ostalih naroda.«⁵¹ I godine 1902. razvijala se Tvornica povoljno pa se i radništvo povećalo »za 12 osoba (2 radnika i 10 radnica«⁵²) tako da je ukupan broj iznosio 512 radnika i to 22 muškarca i 490 žena. Plaće su i dalje ostajale iste pa je početna plaća iznosila između 1.50 i 2 forinte tjedno.

Na prilike u Tvornici, i to s obzirom na teške stambene uvjete radnica koje nisu bile Senjanke, osvrće se i senjski list »Nehaj«, U anonimnom ovcem dopisu rečeno je i ovo »... U tvornici duhana zaposleno je preko pol

⁴⁶ Anđa Sučić (r. 1887). Godine 1972. dne 1. kolovoza dala je Senjskom muzeju izjavu prema sjećanju o svome radu u Senjskoj tvornici duhana. Njena sjećanja i sjećanja ostalih radnica i službenika Ante Tomljenovića ustupio mi je i dao na raspolaganje drug direktor Senjskog muzeja, profesor Ante Glavičić. Ja mu izražavam duboku zahvalnost na ustupljenoj memoarskoj građi. Osim toga izražavam zahvalnost i drugovima koji su mi svojim sjećanjima uvelike pomogli pri izradi mog malog priloga o Senjskoj tvornici duhana.

⁴⁷ Prema usmenoj izjavi Anđe Sučić od 1. kolovoza 1972.

⁴⁸ Delak, Tvornica duhana u Senju, Ličanin, Gospić, 1896, br. 6.

⁴⁹ Kapovica je bila nadglednica koja je imala pod sobom 15 radnica.

⁵⁰ Prema usmenoj izjavi Anđe Sučić od 1. kolovoza 1972.

⁵¹ V. O. Mali jubilej u senjskoj tvornici duhana. Senj 20. listopada. Novi list, Rijeka, 1901. br. 240.

⁵² Izvještaj senjske trgovačke i obrtničke komore s osvrtom na prilike javnoga gospodarstva u njezinu okružju godine 1902. Senj 1903, 26.

tisuće radnica, od kojih grad i dosta koristi imade, jer svu službu ovdje ostavljaju. Te radnice većinom stanuju u gradu i to imade ih 5—6 koje zajedno spavaju u istoj sobi. Za pojedine kažnjenike u kaznionama određen je i stanoviti zračni prostor, tako da u jednoj sobi po propisima ne smije spavati više nego li određeni broj, a poznavajući naše stambene prilike, posve sigurno možemo ustvrditi, da dvije radnice kod nas ne uživaju u svojim stanovima toliko zračnog prostora, koliko je propisano za jednog cijelog kažnjenika u kaznionici, ali tko se za takove malenkosti brine, makar je to ubitačno za zdravlje i život radnica. Još je dobro ako su te radnice, što stanuju u zajedničkoj sobi, sve zdrave, a kako je tek ubitačno za ostale, kad jedna od njih poboljeva od bud kakve prenosljive bolesti, što dosta često biva. Na to sve morali bi pripaziti tim više, što kako rekosmo naše mjesto od tih radnica imade dosta materijalne koristi.«³³

Bio je to i u Senju i u ostalim mjestima samo zov vapijućeg u pustinji, jer je radnički stambeni prostor, uz veoma rijetke iznimke, još desetljećima ostao neriješen problem.

Zanimljive podatke o daljem radu i poslovanju Tvornice posjedujemo i iz iskaza druge radnice, imenom Hermine Lončarić,³⁴ koja je u Tvornici radila od 1906. pa sve do godine 1937., kada je otišla u mirovinu. I ona navodi da joj je početna tjedna plaća bila 1 forint i 30 soldi, dakle samo 10 soldi više od Anđine početne plaće godine 1898. Pred odlazak u mirovinu godine 1937. imala je samo 780 dinara. Došavši 1906. u Tvornicu kao 14-godišnja djevojčica, uočila je da je Tvornica bila elektrificirana i da je imala najmodernije uređaje. U Tvornici se tada izrađivalo pet vrsta cigara i to od prostih do kube i britanika. Radno vrijeme je bilo od 7 do 12, odmor za ručak do 13.30 i od 13.30 do 18 sati. Za vrijeme Austro-ugarske kao pomoć dok su ljudi bili na bolovanju imali smo kasu razla kao neku minimalnu pomoć. Kako to nije bilo dovoljno, radnici bi skupili tzv. »koletu« (svoje priloge) i onda bi naši predstavnici to predali bolesnoj radnici da bi imala odakle prehraniti porodicu. Kasnije od 1912. imali smo socijalno-zdravstvenu zaštitu pa prilikom odlaska liječniku nismo plaćali punu cijenu lijekova i liječenja. Ako bi neka radnica učinila neki prekršaj, bila bi kažnjena globom ili zabranom rada od nekoliko dana... Godine 1906. u Tvornici je radilo 720 radnika, 1912. — 640, a 1937. — 430—450 radnika.«³⁵ I. Lončarićeva kao i Sučićka odaju puno priznanje prvom direktoru Vidmaru, koji je bio »... neobično dobar za senjsku sirotinju kojoj bi pomogao na taj način što je mnoge primao na posao. Bio je direktor sve do 1917. kada je umro. Na njegovo mjesto dolazi Sabljic³⁶ (Sabljak) — dosta nepopularan među radništvom zbog svoje oholosti i drskosti.«³⁷

Nakon Prvog svjetskog rata rad je u Tvornici sve više stagnirao, pa je na opći pad senjskog prometa, trgovine i proizvodnje upozorio i Tijan, navodeći da je u tom sveukupnom stanju jedan od glavnih uzroka nedostatak kapitala i željezničke veze sa zaleđem. Za tom željezničkom vezom vadio je Senj već 40-ih godina XIX. stoljeća ne naišavši međutim ni na kakvo razu-

³³ Naše zdravstvene prilike, Nehaj, Senj, 1906, br. 1.

³⁴ Prema usmenoj izjavi Hermine Lončarić (r. 1892) od 2. kolovoza 1972.

³⁵ Prema usmenoj izjavi Hermine Lončarić od 2. kolovoza 1972.

³⁶ Prema podacima dobivenim od Ante Baričevića slijed direktora u senjskoj tvornici duhana bio je ovaj: 1894—1945. Juraj Vidmar, 1917—1926. Ivan Nikolić, 1926—1937. Božidar Sabljic, 1937. Pavle Grčaj, 1938. Božidar Sabljic, 1938—1941. Pavle Grčaj, 1941—1943. v. d. direktor Josip Gržanić, 1943—1945. Zvonko Barbijani.

³⁷ Prema usmenoj izjavi Hermine Lončarić od 2. kolovoza 1972.

miješanje ni u daljnjim desetljećima. Izrađeni su bili doduše bezbrojni elaborati, ali su oni ostali samo mrtvo slovo na papiru. Veliki udarac opadanju trgovine, prometa i proizvodnje zadan je i zatvaranjem trgovačko-obrtne komore godine 1924., čije ingerencije su bile od toga vremena prenesene na zagrebačku trgovačko-obrtnu komoru. Stanje se i dalje pogoršavalo. Saznajemo da je godine 1929. još uvijek, kao i ranije, »Najveće i najvažnije industrijsko poduzeće u Senju... državna tvornica cigara koja može uposliti oko 700 osoba, a danas⁵⁸ ih uposljuje samo polovicu. Više puta se nastojalo postići, da tvornica proradi s punim kapacitetom, ali uvijek bez uspjeha, jer je produkcija cigara kod nas veća od faktične potrebe. Kad bi se u tvornici osnovalo odjeljenje za pravljenje cigareta, ili kad bi se pitanje zagrebačke tvornice cigara riješilo u korist senjske, onda bi bilo uvelike pomognuto. Svakako treba nastojati, da se to ostvari.«⁵⁹

Iz iste godine 1929. posjedujemo i zanimiv izvještaj odošlan iz Senja Bansknoj upravi u Zagrebu, u kome se ističe da u Senju postoji »... jedna parna pilana i paromlin,⁶⁰ te tvornica duhana, koja prerađuje duhan u cigare i cigarete.⁶¹ Tvornica tijesta postoji, no ne radi zbog loših materijalnih prilika.«⁶² Svakako da prijašnji cvat Senjska tvornica duhana nije nikada više doživjela, nego je zapravo do svoga prestanka, koji je uslijedio u travnju 1945., manje-više samo životarila.

O prilikama u Tvornici izvještava nas nekadanja radnica Jelka Grandić⁶³ ona je u njoj radila od 1931. godine pa sve do bombardiranja Tvornice godine 1943. Ona kaže: »U Tvornici duhana zaposlila sam se kao škartarica godine 1931. U to vrijeme direktor tvornice bio je Sabljčić. Plaća mi je bila 25 dinara, a 1943., prije nego je krajem srpnja Tvornica bombardirana, plaća mi je bila 1300 kuna. Radila sam na vrstama cigara H lini, verđinose, kratke proste, brazilija. Radno vrijeme bilo je od 7.30 do 12, do 13.30 odmor za ručak i od 13.30 do 18 sati, a subotom od 6.30 do 12.30 sati. U jednoj sali radilo je za 20 stolova 200 radnica...«⁶⁴ Grandićeva nadalje navodi podatak o socijalnom osiguranju, skupljanju »kolete«, a spominje i kratko razdoblje od jeseni 1943. do početka zime 1944. kada je Senj bio u rukama partizana, te kaže: »Tada nam je bilo dobro. Miculinić⁶⁵ kao šef davao nam je duhan i fildice (cigaret papir) tako da smo doma radili cigarete koje smo mijenjali za hranu i tako lakše preživljavali rat.«⁶⁶

Radništvo Tvornice duhana osnovalo je godine 1932. »... svoju podružnicu Saveza Monopolskih radnika, te se tako organizirali u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu (URSS). Nešto kasnije bila je osnovana u Senju i podružnica Hrvatskog radničkog saveza (HRS), ali ona nije imala jačeg utjecaja među radnicima. Snaga URSS-a došla je osobito do izražaja u izborima za radničke povjerenike, koji su održani u Tvornici duhana potkraj siječnja 1937. Tada je kandidatska lista URSS-a dobila 5 mandata, a lista HRS-a samo 1.«⁶⁷

⁵⁸ To jest 1929.

⁵⁹ P(avao) T(ijan) Senjanin, Potrebe grada Senja i smjernice njegova razvitka, Naša Slova, Sušak, 1929, br. 408.

⁶⁰ Od kraja XIX. stoljeća.

⁶¹ Ne znamo koliko je točan podatak o izradi cigareta, to više što Tijan upravo iste godine predlaže da bi se počelo s njihovom izradom.

⁶² Ivan Jelić, Senj u razdoblju između dva svjetska rata, Senjski zbornik, Senj, 1965, 119.

⁶³ Prema usmenoj izjavi Jelke Grandić od 3. kolovoza 1972.

⁶⁴ Prema usmenoj izjavi Jelke Grandić od 3. kolovoza 1972.

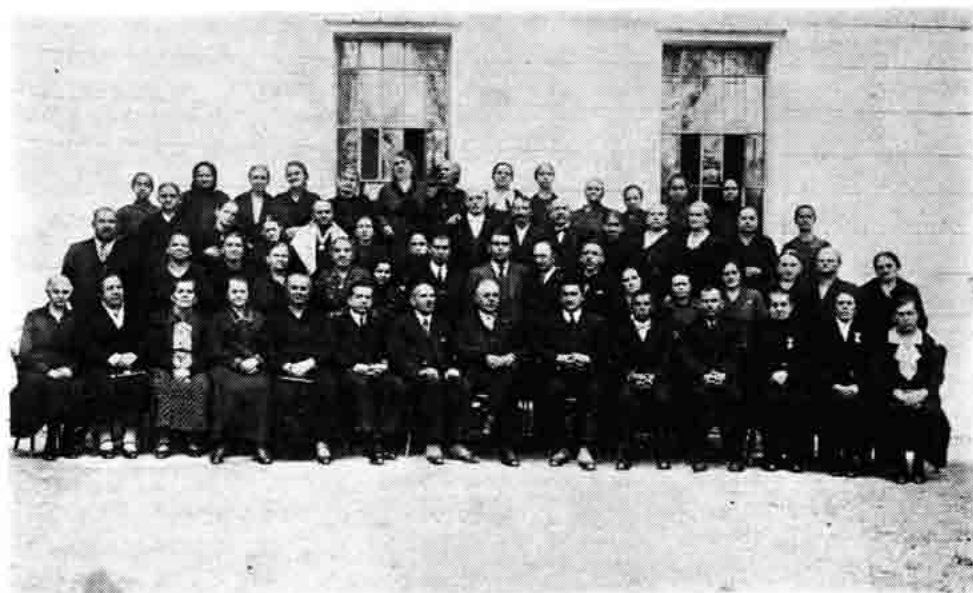
⁶⁵ Drago Miculinić bio je povjerenik partizana. Podatak iz usmenog kazivanja bivšeg službenika Tvornice duhana druga Ante Tomljenovića od 8. kolovoza 1972.

⁶⁶ Prema usmenoj izjavi Jelke Grandić od 3. kolovoza 1972.

⁶⁷ Jelić... o. c. Senjski Zbornik, Senj, 1965, 129—130.

Članstvo u URSS-u potvrđuje nam i bivši službenik Tvornice duhana Tomljenović, te navodi uz ostalo i ovo: »Radnici su bili članovi URS sindikata, čija je centrala bila u Beogradu. Sindikat je štitiio interese radnika, borio se za povećanje plaća i standard radnika. U Tvornicu je dva do tri puta tjedno dolazio liječnik da bi pregledao radnike koji su se osjećali bolesni, odnosno izdao im lijekove ili ih uputio na bolovanje što je bilo vrlo rijetko. Trudnica je imala 6 tjedana prije i 6 tjedna poslije poroda dopust i posebnu naknadu za pelene.«⁶⁸ Tomljenović nas upoznaje i s prilikama u Tvornici za vrijeme rata⁶⁹ i njenim bombardiranjem 7. listopada 1943. Rad se u Tvornici odvijao pod sve težim uvjetima jer su već i za vrijeme bombardiranja mnoga postrojenja bila oštećena »... tako da je ostalo samo par jednostavnih strojeva...«⁷⁰

Tvornica je definitivno prestala s radom 9. travnja 1945. Nekad su njeni osnivači — državni ugarski erar — očekivali da će ona biti središte mađarizacije, ali su se gorko prevarili. Radništvo Senjske tvornice duhana stajalo je uvijek na narodnim pozicijama zadržavši taj stav sve do kraja poslovanja. U razdoblju između dva rata veći je dio radništva bio učlanjen u URSS-u, a samo rijetki pojedinci bili su članovi Hrvatskog radničkog saveza. Za vrijeme rata i tvorničko radništvo Senja pomaže partizanima pridonoseći na taj način svoj priloge oslobođenju zemlje od stranih zavojevača.

Sl. 105 — Prve radnice tvornice duhana odlaze u mirovinu, oko 1935. U sredini direktor Božidar Sabljic

⁶⁸ Prema usmenoj izjavi bivšeg službenika Senjske tvornice duhana Ante Tomljenovića od 8. kolovoza 1972.

⁶⁹ Bio je osoba povjerenja kod partizana.

⁷⁰ Prema usmenoj izjavi bivšeg službenika Senjske tvornice duhana Ante Tomljenovića od 8. kolovoza 1972.

Pedeset i jedna godina poslovanja Senjske tvornice duhana zasluđuje svakako daleko daleko podrobniju obradu, a ovaj mali prilog signalizira samo neke njegove osnovne radne faze, dok će tek dalja istraživanja dati odgovor na mnoga pitanja i riješiti nabačene ali još uvijek neistražene probleme.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE TABAKFABRIK ZU SENJ

deren Anfang, Entwicklung und Ende 1894—1945
Ein Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte des kroatischen Litorales

Im Einleitungskapitel werden Daten über die ersten Tabakmanufakturen in Kroatien angegeben, welche seit dem Nnde des XVIII Jahrhunderts im ständigen Aufblühen waren. Eine der bedeutendsten waren in Rijeka. Bekannt waren auch die Tabakmanufakturen von Varasdin, wie auch einige kleineren Cigaren Manufakturen in Karlovac, Zagreb und Koprivnica. Nach der Einführung des Tabakmonopols im Jahre 1850 gingen all die genannten Tabakmanufakturen ein.

Im zweiten Kapitel wird ein Vorschlag zur Errichtung einer Tabak-Fabrik in Senj im Jahre 1872. durchgearbeitet. Der Vorschlag blieb uns erhalten nur als ein Dokument, den aus vielen Gründen wurde die Tabak Fabrik damals nicht errichtet. Ein wichtiger Grund ihrer Nichterrichtung welche sich auch durch weitere zwei Jahre durchzog, war auch die neuentstandene politische Situation, nämlich das Auftreten Ivan Mažuranić als Banus, welchem natürlich die Ungarn, nicht sehr freundschaftlich gesinnt waren.

Im letzten Kapitel bearbeitet die Autorin das Wirken der errichteten Tabakfabrik, welche endlich im Jahre 1894. zu Stande kam. Im Jahre 1899. wurde die Fabrik in ein neues Fabriksgebäude versetzt, und in ihr waren tätig vor dem ersten Weltkriege über 500 Arbeiterinnen. Die Stagnation beginnt nach dem Kriege und wird von Jahr zu Jahr stärker. Das Unternehmen wurde im Herbst 1943. als die Partisanen sich in Senj befanden bombardiert, und von diesem Tage an hyrte praktisch seine Produktion auf. Man arbeitete noch eine kürzere Zeit und das ganze Unternehmen wurde im April des Jahres 1945 gänzlich aufgelöst.